

**АВТОБІОГРАФІЯ, БІОГРАФІЯ, МЕМУАРИ
ЯК ОСНОВНІ ТИПИ ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ**

У статті розглядається проблема розмежування таких типів художньо-документальної літератури як автобіографія, біографія та мемуари.

Ключові слова: автобіографія, біографія, мемуари.

The article reveals the problem of differentiation such types of non fiction literature as autobiography, biography and memoirs.

Key words: autobiography, biography, memoirs.

На сьогоднішній день питання про розмежування основних різновидів художньо-документальної літератури є дискусійним. Теоретичні дослідження з даної проблематики можна розділити на дві групи: роботи дослідників, які вважають, що суттєвої відмінності між автобіографіями і біографіями немає [1;19;20], і дослідження вчених, які вважають, що не можна ототожнювати ці різновиди художньо-документальної літератури [5;16].

Метою даної статті є спроба розмежування основних різновидів художньо-документальної літератури: автобіографії, біографії та мемуарів, їх компаративний аналіз.

Художньо-біографічна проза як різновид художньої літератури відноситься до проміжних родо-жанрових утворень та поєднує в собі риси художності й документальності. Вона реалізується в численних жанрових формах – роман, повість, оповідання, есе, нарис та інших. Серед провідних ознак – художнє зображення життєпису реальної історичної особи, опора на справжній документ і факт, художньо-психологічне занурення у внутрішній світ головного героя, застосування художнього вимислу та домислу, домінування одного головного героя, наявність серед персонажів реальних історичних осіб, суб'єктивність оповіді тощо [17, с.6].

За умов існування різних назв автобіографічної прози критерії розмежування творів цього типу тексту в різних дослідженнях часто збігаються, що дає змогу класифікувати їх як суттєві ознаки, за якими можна визначити жанрові модифікації автобіографічної літератури. Розглядаючи такі жанри автобіографічної прози, як художні мемуари та автобіографічна повість, що найбільш поширені в українській літературі 90-х років ХХ століття і належать до найпроблемніших відповідно до їх розмежування, попередньо звертаємося до досліджень автобіографічних повістей О.Довженка, М.Стельмаха, Ю.Смолича, автори яких вважають, що тематичний центр цих творів не дозволяє трактувати їх лише як художні автобіографії – тобто як твори, де центральною темою, за словниковими визначеннями, є життя самого автора. “За роботами П.Кононенка, М.Наєнка, Г.Скульського, В.Новикова, В.Саєнко, К.Волинського, першим критерієм ідентифікації жанру автобіографічної повісті є використання відомостей автобіографії для розкриття певної соціальної (“історія покоління”) або філософської (“історія формування особистості митця”) теми” [12, с.4].

Ідучи від тлумачення в літературознавстві генезису поняття “художні мемуари”, з'ясуємо, що художні мемуари – це не суто новий жанр, а більш пізня й розвинена форма власне мемуарів, яка наслідуює у “першоформи” розпливчастість кордонів, розмитість сюжету, мозаїчність композиції, але вже суттєво відрізняється від неї. В.Белінський свого часу зазначав, що майстерно написані мемуари – це “остання грань у

жанрі роману”. Л.Гінзбург називає перший зразок такого твору в російській літературі – “Былое и думы” – О.Герцена “мемуарною епопеєю” [2;7]. Г.Єлизаветіна наголошує на жанровій неоднорідності художньо написаних мемуарів, стверджуючи, що вони є “досить складним поєднанням жанрових форм: автобіографії, нарису, мемуарів, листів, публіцистичної статті, являючи собою, однак, єдине ціле” [8]. А.Мережинська, Г.Єлизаветіна, Т.Колядич називають художні мемуари мемуарно-автобіографічними творами, підкреслюючи у такий спосіб багатоаспектність оповіді [8;11;13]. Зокрема, Т.Колядич виділяє автобіографічний, художньо-документальний, біографічний, історико-літературний аспекти [11, с.12]. Загалом дослідники говорять про один і той самий жанр, який розвинувся з власне мемуарів і з часом, за висловом Л.Гінзбург, зблизився з романом, не ототожнюючись із ним [7]. При цьому вони оперують термінами “мемуарно-автобіографічний твір”, “художні мемуари”, “мемуарна епопея”, рідше – “мемуарно-автобіографічна повість” [14], або “мемуарна повість” [5]. Умотивування презентації одного жанру під різними назвами знаходимо в наукових розвідках Л.Гінзбург, Г.Єлизаветіної, О.Мішукова, А.Мережинської, вибудованих на порівняльно-описовому аналізі різножанрових автобіографічних творів. На думку більшості теоретиків, одним з основних критеріїв ідентифікації жанру художніх мемуарів є подвійний тематичний центр твору – “історія “Я”, “історія суспільства” [6;8;13;14]. “Від опису тільки масштабних історичних подій, за якими майже не видно оповідача, до “відображення історії в людині” й історії самої людини – “такий результат довгого шляху мемуарно-автобіографічної літератури” – зазначає, наприклад, Г.Єлизаветіна.

Другим критерієм розрізнення жанрів автобіографічної прози, що не залишився поза увагою жодного з авторів її ґрунтовного дослідження, є оповідна манера твору. Специфіка автобіографічної прози полягає, як відомо, у наявності у творі двох спектрів образу автора–героя та оповідача, зрілого характеру та характеру в процесі розвитку. Цю особливість зафіксовано в дослідженнях В.Кардіна, А.Мережинської, Н.Ніколіної, В.Спенджімена, І.Янської.

Англійський дослідник В.Спенджімен, спираючись на характер співвідношення у творі функцій головного героя та оповідача, виділив декілька типів оповіді й відповідно декілька жанрових підвидів автобіографічної прози. Перший тип оповіді – історичний самоспогад: право голосу надано оповідачеві (зрілому характеру), і саме його досвід знаходиться в центрі уваги посилення. Слід зазначити, що така оповідна манера є органічною для творів із подвійним тематичним центром “історія “Я” – “історія суспільства”, тобто для художніх мемуарів, оскільки для осмислення обох “історій” знання, досвід, роздуми зрілого оповідача якраз найважливіші. Другий тип оповіді – філософське самодослідження, яке притаманне творам, де домінуючим є досвід головного героя, перед яким світ та події розгортаються поступово, момент за моментом, і де розповідь ведеться з його позицій. Така оповідна манера, на наш погляд, є органічною для автобіографічних повістей, автори яких прагнуть “оживити” описувані події, занурити в них читацьку свідомість, але не для художніх мемуарів, де авторові важливо створити враження безпосереднього, відвертого й невимушеного спілкування оповідача з читачем “тут і тепер”.

Таким чином, аналіз та синтез літературознавчих досліджень з питань жанрової природи автобіографічної прози дав підстави виділити головні та допоміжні критерії ідентифікації та диференціювання автобіографічних повістей і художніх мемуарів. До головних із них належать тематичний центр оповіді та співвіднесення функцій автора й оповідача, до другорядних – своєрідність композиції, наявність або відсутність принципів типізації, форма функціонування категорії часу [12, с. 6].

Спираючись на твердження учених [3;4], що художня біографія є процесом інтерпретації історичних пам’яток, можна наголошувати на герменевтичному характері даного родо-жанрового утворення.

Під час аналізу художньо-біографічного твору постає своєрідний трикутник: зображувана реальна особа – автор твору, що веде мову про дану особистість – реципієнт твору, з яким пов'язана проблема читацької компетентності-некомпетентності при “споживанні” поданого життєпису. Кожний елемент трикутника має подвійний зв'язок, обумовлений подвійною інтерпретацією: життя й діяльність історичної особистості автор і реципієнт твору сприймають по-різному (автор – через документи й факти; читач – опосередковано, через концепції автора, а до того ж при певній компетентності – у порівнянні з відомими йому історичними фактами); автор життєпису пов'язаний цікавістю до зображуваної видатної особи й намагається передати свою рефлексію читачеві; у свою чергу, читач сприймає художній твір, спираючись і на власний історичний досвід. Такий подвійний акт поступово перетворюється на рефлексію читача. У роботі ми дотримуємося положень представників рецептивної естетики [10;18], що вузько зрозумілий естетичний аналіз, котрий обмежений тільки рамками художнього тексту, виявляється недостатнім для розуміння будь-якого витвору мистецтва, відтак і художніх життєписів. Оскільки в акті художнього сприйняття відбувається взаємодія законів твору й досвіду читача, то їх суб'єктивні очікування (почуття тяжіння – відторгнення, задоволення – незадоволення) опосередковано впливають і на сам художній зміст. Лише за допомогою синтезу антропології, психології, естетики, етики, політології, історіографії, на думку В.Дільтея, можна заповнити лакуни в розгляді формування особистості реальної, існуючої в історії людини. В.Дільтей розуміє людську волю в її русі як самотету. Тому письменник-біограф має побачити людину такою, яким почуває себе сам в ті моменти життя, коли наближається до божественного. Саме таким чином життєпис відображає видатну особу як основний історичний факт у повному відтворенні його реальності.

Характерною рисою художніх автобіографій (і в цьому їхня відмінність від мемуарів) є психологізм, автобіографічний герой веде спостереження над своїми вчинками, думками, почуттями, поетапно зростаючи як особистість.

Автобіографія та мемуари як жанрові різновиди документальної літератури фокусуються на особистості, але розрізняються тим, що автобіографія, по-перше, є самоописом життя будь-якої людини, а не лише видатної особистості; по-друге, вона зосереджується власне на самій особистості, на історії становлення і розвитку однієї людини. Мемуари ж представляють історію тієї ж самої особистості у тісному взаємозв'язку з історією певної історичної епохи. Спільними ж ознаками для цих двох жанрів є документальність, ретроспективність, суб'єктивність [9, с.9].

Кожен з вищеперерахованих жанрових різновидів документальної літератури має свою специфіку у представленні відповідної особистості. Так, біографію пишуть треті особи, завжди *post factum*. Увага в ній фокусується на повній і завершеній характеристиці особистості. Це єдиний документальний жанр, який відтворює особистість і не створений нею самою. Автобіографія змальовує історію становлення особистості, історію Я, мемуари ж співвідносять історію особистості з історією певного історичного періоду, пережитого особистістю [9, с.15].

Т.Ю. Черкашина дає такі визначення класичній художній біографії та автобіографії: “класична художня біографія – це ретроспективна оповідь від імені автора про історію свого життя, що включає в себе інформацію про історію родини головного героя, певні біографічні відомості стосовно його батьків й інших близьких родичів, які відіграли важливу роль у становленні майбутнього митця, інформацію про дитячі та юнацькі роки, докладний опис найважливіших біографічних дат у житті головного героя, реконструкцію власних думок і почуттів стосовно тих чи інших подій особистого життя й таке інше”, “класична художня біографія – це історія життя головного героя від імені сторонньої людини, що будується в хронологічному порядку від народження до смерті з короткими екскурсами стосовно історії родини та ставлення до зображуваної особистості нащадками, чи висвітлення певного найяскравішого етапу життєдіяльності головного

героя, написана в результаті ретельно проведеного біографічного дослідження з опорою на реальні документи й факти” [18, с.181].

Таким чином, можна зробити висновок, що автобіографія, біографія та мемуари мають чимало спільних рис, залишаючись при цьому цілком самостійними напрямками художньо-документальної літератури.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у подальших дослідженнях таких актуальних теоретичних і практичних питань, як гендерна специфіка мовної реалізації в біографії як типі тексту, а також з'ясування текст-типологічних й ідіостилістичних особливостей цього типу тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин; [сост. С.Г. Бочаров; текст подг. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина; примеч. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
2. Белинский В. Собр. соч.: В 3 т. – М., 1948. – Т.3: Статьи и рецензии. 1843-1848. – 802 с.
3. Валиевский А.Л. Основания биографики / А.Л. Валиевский. – К.: Наукова думка, 1993. – 110 с.
4. Винокур Г.О. Биография и культура. Русское сценическое произношение / Григорий Осипович Винокур. – М.: Русские словари, 1997. – 186 с.
5. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: монографія / О.А. Галич. – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.
6. Гинзбург Л. О документальной литературе и принципах построения характера // Вопросы литературы. – 1970. – №7. – с.65.
7. Гинзбург Л. О психологической прозе. – Л., 1977. – С.249.
8. Елизаветина Г. “Последняя грань в области романа...” (Русская мемуаристика как предмет литературоведческого исследования) // Вопросы литературы. – 1982. – №10. – С. 169.
9. Єрмоєнко С.В. Лінгвістичні засоби реконструкції особистості Вінстона Черчилля у британській документалістиці: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 10.02.04 [Електронний ресурс] / С.В. Єрмоєнко; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2009. – 19 с.
10. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення// Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.. – Київ: Літопис. – С. 266.
11. Колядич Т. Из истории советской мемуарно-биографической прозы 20-х годов // Вопросы русской литературы. – Вып. 1(33). Львов, 1979. – С. 12.
12. Маслюченко Г.О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 [Електронний ресурс] / Г.О. Маслюченко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2004. – 18 с.
13. Мережинская А.Ю. Особенности композиции мемуарноавтобиографических произведений // Вопросы русской литературы. – 1988. – № 2 (52). – С. 116–123.
14. Мишуков О.В. Русская мемуаристика первой половины XIX века: Проблемы жанра и стиля. – К., 1997. – 324 с.
15. Наснко М. Інтим письменницької праці. 3 лекцій про специфіку літературної творчості. – К.: Педагогічна преса, 2003. – 280 с.
16. Скаріна О.Ю. Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця ХХ століття): дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / Олена Юріївна Скаріна. – Луганськ, 2006. – 193 с.
17. Черкашина Т.Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 [Електронний ресурс] / Т.Ю. Черкашина; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. – Т., 2007. – 20 с.
18. Черкашина Т.Ю. Автобіографічне письмо й біографічне письмо: спроба диференціації понять / Т.Ю. Черкашина // Вісник ЛНУ ім.Т.Шевченка. – Луганськ, 2010. – №4 (191). – С.180 – 187.
19. Яусс Г.Р. История литературы как провокация литературоведения // Новое литературное обозрение. – М., 1995. – № 12. – С. 34-84.
20. Olney J. Autos-Bios-Graphien. The study of autobiographical Literature / by James Olney. – Princeton [N.J.]: Princeton univ.press, 1978. – 342 p.
21. Gusdorf G. Auto-bio-graphie. Lignes de vie 2 / G.Gusdorf. – Paris: Jacob, 1991. – 21 p.

